

ЖАМИЯТДАГИ ШАРТ-ШАРОИТЛАР ВА УНИНГ ИЖТИМОЙ- ИҚТИСОДИЙ АХВОЛИНИНГ ДАРАЖАСИ – ИНСОНЛАРНИНГ ОНГЛИ ФАОЛИЯТЛАРИГА БОҒЛИҚЛИГИ

Салимов Бахриддин Лутфуллаевич

Тошкент давлат транспорт университети профессори в.б.

Абдухакимов Шерзодбек Дилшод ўғли

Тошкент давлат транспорт университети талабаси.

Ширназаров Санжар Хамидулло ўғли

Тошкент давлат транспорт университети талабаси

АННОТАЦИЯ

Мақолада билим ва маърифат каби хусусиятлари бўлмаганда инсониятнинг цивилизациялари ҳам бўлмаслиги борасида фикр юритилади, жумладан, Абу Али ибн Сино ҳам мазкур мавзуга оид диққатга сазовор фикрларни ёзиб қолдирганлиги, аллома ўз фикрларида бу масалага ўзига хос тарзда, файласуфона ёндошганлиги, бу билан унинг нафақат машҳур табиб бўлганлигини, балки буюк файласуф эканлиги борасида мулоҳазалар билдирилган.

Калит сўзлар: инсон, илм, билим, маърифат, цивилизация, бунёдкорлик.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается тот факт, что без знания и просвещения не было бы человеческой цивилизации, в том числе то, что Абу Али Ибн Сина записал замечательные мысли на эту тему, что ученый подошел к этому вопросу по-своему, как философ, и что он был не только знаменитым врачом, но и высказывались замечания по поводу того, что он великий философ.

Ключевые слова: человек, наука, познание, просвещение, цивилизация, творчество.

ABSTRACT

The article discusses the fact that there would be no human civilization without knowledge and enlightenment, including the fact that Abu Ali Ibn Sina wrote down remarkable thoughts on this topic, that the scholar approached this issue in his own way, like a philosopher, and that he was not only a famous doctor. , but comments have been made regarding the fact that he is a great philosopher.

Key words: human, science, knowledge, enlightenment, civilization, creativity.

КИРИШ

Дарҳақиқат, илмнинг кишилик жамиятининг, айниқса, унинг узвий қисми бўлган ижтимоий муносабатларнинг шаклланишида ва ривожланишидаги ўрни ва аҳамияти беқиёсдир. Агарда илм, билим ва маърифат каби хусусиятлари бўлмаганда инсониятнинг цивилизациялари ҳам бўлмасди. Абу Али ибн Сино ҳам мазкур мавзуга оид диққатга сазовор фикрларни ёзиб қолдирган. Абу Али ибн Сино ўз фикрларида бу масалага ўзига хос тарзда, файласуфона ёндошади. Бу билан у ўзини нафақат машҳур табиб бўлганлигини, балки буюк файласуф эканлигини намоён этади. Алломанинг фикрича, илм ўз-ўзидан бирданига пайдо бўлмайди. Илмнинг вужудга келиши учун бир неча босқичлардан ўтиши керак¹.

Абу Али ибн Сино илмга эришишнинг қуйидаги босқичлари мавжудлигини кўрсатиб ўтган: «1) сезги ёрдами билан эришиш; 2) тасаввур билан эришиш — бу фикри Аристотельнинг фикрига туғри келади; 3) ақл билан баҳолаш қобилияти — бу фикр Ибн Синонинг ўзига тегишлидир; 4) универсалия деб аталучи умумий тушунчаларнинг ҳосил килиниши»². Алломанинг бу қарашидан илмнинг ўзи ҳамда унга эришиш кўп босқичли, мураккаб жараён эканлиги аён бўлмоқда.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Маълумки, ижтимоий муносабатларнинг барча жабҳалари тўхтовсиз ўзгаришда ва ҳаракатдадир. Ушбу ўзгаришлар ва ҳаракатларнинг асосий манбааси ва сабабчиси эса инсонлардир. Ижтимоий муносабатларнинг субъекти бўлган инсонларнинг онгли фаолиятлари — жамиятдаги шарт-шароитларни ва унинг ижтимоий-иқтисодий аҳволининг даражасини белгилаб беради.

Бироқ, бу жараёнлар ўз-ўзидан содир бўлиб қолмайди. Чунки «Янгиланаётган ва ўзгараётган ҳамма нарса-ҳодисаларнинг қандайдир сабаби бўлиши керак»³. Шундай, ҳеч бир ўзгариш бесабаб, ўз-ўзича содир бўлмайди. Якка олинган инсон ҳаётидаги ҳодисалар ҳам ёки жамиятда кечаётган жараёнлар муайян сабаблар таъсирида юз беради. Ибн Сино айтганидек, «Инсон қалби икки кўринишга эга: бири юқорига, ўзининг асл ўрнига қараб

¹ Salimov, Bakhridin Lutfullaevich (2023). OPINIONS OF CENTRAL ASIAN SCHOLARS ON SOCIAL RELATIONS. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3 (1-2), 178-182.

² Салимов Б.Л. Ижтимоий муносабатларнинг коммуникация ва транспорт тизими билан детерминистик боғлиқлигининг гносеологик таҳлили. Фалсафа фанлари доктори диссертацияси. Ўзбекистон Миллий университети. Тошкент. 2022, 224 б.

³ Салимов Бахриддин Лутфуллаевич, Ҳасанов Миршод Нўъмонович. ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ КОМИЛ ИНСОН ТАРБИЯСИ МАСАЛАЛАРИ ТАҲЛИЛИ. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. Volume: 2, Issue 4, 2022. -P.1345-1354.

интилса, бошқаси унга тескари томон интилади»⁴. Ушбу хулосанинг мазмуни шундаки, инсон қалбида икки куч мужассамлашаган: бири, яратувчилик, бунёдкорлик, улуғворлик, комиллик каби юксак ахлоқий фазилатларга йўналтирса, бошқаси бузғунчилик, вайронкорлик, тубанлик, разиллик каби ноахлоқий иллатларга етаклайди.

Гарчанд, инсонга илм, билим берилган бўлсада, у ҳамма вақт ҳам ақл-тафаккур билан иш кўравермайди, у гоҳида қалби, кўнгли буюрган ишларни ҳам қилаверади. Шунда, инсон қалбида ёвузлик устувор бўлса, унинг хатти-ҳаракати ёмонлик сари етаклайди. Ва натижада, биз юқорида айтиб ўтганимиздек, ижтимоий муносабатларни издан чиқарувчи, жамият барқарорлигига рахна солувчи нохуш ҳолатларни вужудга келтирувчи сабабларга айланади. Минг афсусларки, ҳозирги кунда жамиятимиз тараққиётига ғов бўлиб, унинг юксалишига тўсиқ бўлаётган салбий ҳолатлар кўпаймоқда. Оилавий ажримларнинг сони ошаётганлигидан ташқари одамлар орасида меҳр-оқибатни йўқолиб бораётганлиги, кўз кўрмаган, кулоқ эшитмаган жиноятларни содир этилаётганлиги, баъзиларнинг ўзлигини йўқотиб, бегона маданиятлар таъсирига берилаётганлиги, фахш, зўравонлик, шавқатсизлик ва бошқа кўнгилсиз ҳодисаларнинг авж олаётганлиги шулар жумласидандир. Бироқ, бу каби ёмонликларга қарши курашни ҳамда яхшиликларни қарор топтиришни якка ҳолда руёбга чиқариб бўлмайди. Бунинг учун жамият доирасида кенг миқёсдаги тадбирларни амалга ошириш зарурдир.

Биз юқорида фикр юритган яхшилик, эзгулик сингари тамойиллардан ижтимоий муносабатларни ташкил этишда фойдаланиш доимо мақсадга мувофиқ бўлиб келган⁵. Чунки бу каби кадриятлар инсонларнинг маънавий дунёсини шакллантирувчи ва уларни комиллик сари йўналтирувчи муҳим омиллардир. Ўз навбатида, шу омилларга асосланиб қурилган ижтимоий муносабатлар ҳам бардавом бўлади. Айниқса, ижтимоий муносабатларнинг амал қилинишида муҳим таъсирга эга бўлган қонунларни яратилишида бу жиҳатни эътиборга олиниши ҳал қилувчи аҳамиятга моликдир. Абу Али ибн Сино таъбири билан айтганда «...Ҳукмрон қонунлар мажмуасини тузаётганида, халқларнинг маънавий хусусиятларини ва ҳаққоният сари рағбатлантиручи қадимий анъаналарини ҳисобга олиши керак. Чунки ҳаққоният – инсонга

⁴ Салимов Б.Л. Ижтимоий муносабатларнинг коммуникация ва транспорт тизими билан детерминистик боғлиқлигининг гносеологик таҳлили. Фалсафа фанлари доктори диссертацияси. Ўзбекистон Миллий университети. Тошкент. 2022, 224 б.

⁵ Салимов Бахриддин Лутфуллаевич (2020). ФИЛОСОФСКОЕ РОЛЬ ДИАЛЕКТИЧЕСКИХ КАТЕГОРИЙ В ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА. Историческая психология и социология истории, 13 (1), 111-119.

хос одатларнинг энг гузалидир»⁶. Демак, ижтимоий муносабатларнинг амал қилинишида муҳим аҳамиятга эга бўлган қонунлар халқнинг асрий кадриятлари ҳамда орзу-умидлари ва истаклари асосида яратилиши керак. Шунингдек, қонунларда адолат, ҳақиқат, яъни ҳаққоният ғоялари билан суғорилиши шарт. Ушбу жиҳат қонунларнинг халқчил бўлишини асосий омили бўлиб хизмат қилади. Негаки, адолат ва ҳақиқат ғоялари азал-азалдан оддий халқ учун ҳаёт-мамонт масаласи бўлиб келган. Адолат ва ҳақиқат кўмагида яхшилик ва ёмонлик ўртасидаги азалий курашда яхшиликни тантана қилиниши мадҳ этилган⁷.

Аксарият алломалар қарашларида ва фалсафий таълимотларда жамиятда яхшилик ва ёмонлик ўртасида кечадиган курашда ёмонликка қарши яхшилик билан жавоб қайтариш уқтирилган. Бироқ, бу қоида ҳамма вақт ҳам қутилган ижобий натижани беравермаган. Бу жиҳат ўтган тарихий тажрибада бир неча маротоба ўз исботини топган. Шу боис, ёмонликка қарши ёмонлик билан курашиш тарафдорлари аввал ҳам бўлган, ҳозир ҳам бор. Хусусан, Шарқ дунёсининг буюк ижодкори Абулқосим Фирдавсийнинг қуйидаги фикрлари бунга яққол мисол бўла олади:

Ёмонлик-ла кесай ёмонлар қўлин,

Руҳимга ёр этай яхшилик йўлин⁸.

Ушбу ўринда баъзилар эътироз билдириши мумкинки, ёмонларларга, уларнинг ёмонликларига қарши ёмонлик билан курашсак, унда ёмонлардан қандай фарқимиз қолади. Бизлар ҳам ёмонлик қилсак, ёмонлар билан бир хил бўлиб қоламизку, - деган маънода. Тўғри, эзгулик ва яхши амаллар юксак инсоний фазилатлар ҳисобланади. Шундай экан, уларга бўлган муносабатнинг ҳам турлича бўлиши табиий ҳолдир. Ижтимоий муносабатларнинг шаклланишида ва такомиллашувида юқоридаги омилларнинг таъсири катта.

Инсонлар ижтимоий муносабатларнинг субъектлари ҳисобланади. Инсонлар эса хилма-хил бўлади. Шу сабабдан, уларга бўлган муносабатда биз юқорида санаб ўтган хусусиятларини инобатга олиш зарур. Шунда ижтимоий муносабатлар доирасида келиб чиқиши мумкин бўлган тушунмовчиликларга барҳам берилиб, жамиятнинг ҳар бир аъзосини ҳокимият кўрсатмаларини тўғри қабул қилиш ва унга тўлиқ амал қилиш даражаси анча юқори бўлиши

⁶ Salimov Baxriddin Lutfullaevich. The philosophical role of dialectical categories in human life. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. Volume: 1, Issue 6, 2021. -P.406-410.

⁷ Салимов Бахриддин Лутфуллаевич (2020). ФИЛОСОФСКАЯ РОЛЬ ДИАЛЕКТИЧЕСКИХ КАТЕГОРИЙ В ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА. Историческая психология и социология истории, 13 (1), 111-119.

⁸ Салимов Б.Л. Ижтимоий муносабатларнинг коммуникация ва транспорт тизими билан детерминистик боғлиқлигининг гносеологик таҳлили. Фалсафа фанлари доктори диссертацияси. Ўзбекистон Миллий университети. Тошкент. 2022, 224 б.

таъминланади. Ҳозирги замонда юксак тараққиётга эришган давлатлар ва шу мақсад йўлида интилаётган, ривожланаётган мамлакатлар ушбу муҳим тамойилни ўзлари учун дастур-ул-амал қилиб олишган. Бундай ёндашув бугун ёки кеча пайдо бўлиб қолган эмас. Ҳаттоки, бундан бир неча асрлар муқаддам яшаб ўтган ҳукмдорлар ҳам шу тарзда мамлакатни идора этганлар.

Ҳар табақа аҳли нимага мойил,
Уларни ажратиб ўтди эллик йил.
Шундай табақалаб халқини бўлди,
Мақсад – ҳар ким йўлин белгилаш бўлди⁹.

Ушбу мисралардан кўриниб турибдики, миллатлар ва халқларнинг пешволари томонидан аҳолини турли табақа ва тоифаларга бўлинишини ҳамда уларнинг ҳар бирининг ўз қизиқишлари, манфаатлари мавжудлигини ва шулар асосида ҳар кимнинг мақсад-муддаolari шаклланишини англаб етишган¹⁰. Ва жамиятдаги аҳлу-фуқароларнинг манфаатларини кўзлаган ҳолда, юргизган сиёсатларида, шу жиҳатларни ҳисобга олишган.

ХУЛОСА

Аввал ҳам, ҳозир ҳам, инсонлар ҳаётида яхшилик ва ёмонлик муҳим роль ўйнаб келган. Нафақат, яқка олинган инсон турмуш тарзида, балки, ижтимоий муносабатлар фаолиятида ҳам яхшилик ва ёмонлик доимо мавжуд бўлиб келган. Диалектик моҳиятига кўра яхшилик ва ёмонлик тушунчалари мазмунан қарама-қарши бўлсада, шу билан бирга бир-бирисиз мавжуд бўла олмайди. Яхшилик ва ёмонлик ўртасидаги кураш азал-азалдан, минглаб йиллардан буён давом этиб келмоқда. Бу курашда мутлоқ ғолиб ҳам йўқ. Ғалаба қисман бўлиши мумкин. Лекин, ана шу ёмонлик устидан яхшиликнинг қисман ғалабасига ҳам осонлик билан эришилмайди. Ёмонлик билан курашда яхшилик устун келиши учун «Яхшилик одамлар учун, умуммиқёсда қилинган, ҳаммага мақбул бўлган низомга ва одат тусига кирган ҳамда ўзаро муносабатларида амал қилиши шарт бўлган қоидага айланиши керак»¹¹. Шундагина биз яхшиликни умумжамят миқёсида устувор бўлишини таъминлай олишимиз мумкин.

⁹ Салимов Б.Л. Ижтимоий муносабатларнинг коммуникация ва транспорт тизими билан детерминистик боғлиқлигининг гносеологик таҳлили. Фалсафа фанлари доктори диссертацияси. Ўзбекистон Миллий университети. Тошкент. 2022, 224 б.

¹⁰ Бахриддин Лутфуллаевич Салимов, Одилбек Дониёр Ўғли Бозорбоев, Хусниддин Равшанбек Раджапбаев (2022). ЖАМИЯТДА ИЖТИМОЙ БАРҚАРОРЛИКНИ ТАЪМИНЛАШГА ОИД ФАЛСАФИЙ ҚАРАШЛАР. Academic research in educational sciences, 3 (11), 286-291.

¹¹ Бахриддин Лутфуллаевич Салимов, Одилбек Дониёр Ўғли Бозорбоев, Хусниддин Равшанбек Раджапбаев (2022). ЖАМИЯТДА ИЖТИМОЙ БАРҚАРОРЛИКНИ ТАЪМИНЛАШГА ОИД ФАЛСАФИЙ ҚАРАШЛАР. Academic research in educational sciences, 3 (11), 286-291.

REFERENCES

1. Салимов Б.Л. Ижтимоий муносабатларнинг коммуникация ва транспорт тизими билан детерминистик боғлиқлигининг гносеологик таҳлили. Фалсафа фанлари доктори диссертацияси. Ўзбекистон Миллий университети. Тошкент. 2022, 224 б.
2. Салимов, Б. Л., Бозорбоев, О. Д. Ў., & Раджапбаев, Х. Р. (2022). ЖАМИЯТДА ИЖТИМОЙ БАРҚАРОРЛИКНИ ТАЪМИНЛАШГА ОИД ФАЛСАФИЙ ҚАРАШЛАР. *Academic research in educational sciences*, 3(11), 286-291.
3. Лутфуллаевич, С. Б. (2020). Философская роль диалектических категорий в жизни человека. *Историческая психология и социология истории*, 13(1), 111-119.
4. Salimov, B. L. (2021). The philosophical role of dialectical categories in human life. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(6), 406-410.
5. Salimov, B. L. (2023). OPINIONS OF CENTRAL ASIAN SCHOLARS ON SOCIAL RELATIONS. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(1-2), 178-182.
6. Салимов, Б. Л., & Ҳасанов, М. Н. (2022). ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ КОМИЛ ИНСОН ТАРБИЯСИ МАСАЛАЛАРИ ТАҲЛИЛИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(6), 1345-1354.